

Кривицька І.П.

Значення морально-правової свідомості населення як чинника трансформації системи превенції домашнього насильства над дітьми в Україні

*Кривицька Ірина Петрівна, викладач, аспірант кафедри суспільно-гуманітарних наук
Українська академія друкарства, м. Львів, Україна*

Анотація. Статтю присвячено питанню соціального захисту дітей від сімейного насильства в Україні. Особлива увага приділяється необхідності трансформації існуючої системи подолання цього явища, враховуючи його когнітивний зміст та інтерпретацію.

Ключові слова: насильство над дітьми в сім'ї, превенція, трансформація, моральна легітимізація.

У кожному суспільстві явище насильства має стабільно циклічну актуальність і залишається однією із поведінкових рефлексій. У цій статті пропонуємо до розгляду значиму соціальну проблему в Україні – сімейне насильство над дітьми. Визначення ступеня актуалізації проблеми насильства з наукової точки зору ускладнене практично відсутнім механізмом збору систематичної та достовірної статистичної інформації. Загалом за даними Міністерства освіти і науки близько 68 % дітей в Україні потерпають від жорстокого поводження батьків [4]. Домашнє насильство свідчить про деморалізацію і криміналізацію сімейних стосунків, а також визначає дисфункційний характер батьківсько-дитячих взаємин. Таким чином воно є загрозою для стабільного розвитку інституту сім'ї та всього суспільства. Однак, лише в останні десятиліття явище насильства в сім'ї почали відкрито обговорювати на громадському та науковому рівнях.

Причини домашнього насильства описані в дослідженнях Л. Берковіца, Р. Хілла, Г. О'Браєна, В. Штайнеца, Р. Дж. Геллеса, М. Штрауса, Т. Гончарової, І. Фурманова та ін. Слід також зазначити, що в Україні теоретичні та практичні аспекти запобігання цьому явищу були вивчені Г. Мошаком, Н. Костенко, А. Йосипів, О. Бойком, А. Даниловою, О. Бабенко, І. Трубавіною та ін..

Мета нашої розвідки полягає у поглибленні наукового знання про явище сімейного насильства над дітьми та здійсненні соціологічного аналізу когнітивних рефлексій щодо цього феномену крізь призму морально-правової свідомості населення. Для підтвердження і аргументації деяких тверджень статті ми будемо наводити дані авторського дослідження, що тривало протягом травня – вересня 2013 року, і було проведене у Львівській області ресурсами кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка. Вибірка становила 440 осіб (40 експертів, 400 осіб – населення, репрезентативне по віку, статі та населених пунктах).

В сучасному українському суспільстві батьки зазвичай визнають своє право на вживання жорстоких методів виховання як пряму необхідність. Застосування насильства над дітьми стало звичною соціальною практикою, яка частково легітиміується (виправдується) людьми. Оскільки явище насильства безпосередньо пов'язане зі сферою моральної і правової свідомості, необхідно визначити когнітивні установки населення в цьому контексті. Спершу ми задали респондентам запитання "Чи є застосування фізичного покарання до дитини батьками порушенням її прав?", на яке відповіді розподілилися

наступним чином: "так" відповіли 49,3% респондентів, "швидше так, ніж ні" - 32%, "швидше ні, ніж так" – 8%, "ні" - 2,3%, "не знаю" - 8,5%. У цьому контексті нас зацікавила готовність респондентів втрутитися у ситуацію у випадку спостереження насильства. Дані дослідження свідчать, що серед респондентів лише 20,5% знають сім'ї, в яких чиниться насильство, проте, серед них готові втрутитися в ситуацію, коли будуть спостерігати насильство, 72% опитаних. Загалом, серед усіх респондентів лише 70,1% відзначили, що готові вжити заходів, якщо будуть спостерігати насильство над дитиною у сім'ї. Якщо порівняти стурбованість проблемою насильства із готовністю респондентів втрутитися у ситуацію в сім'ї, можна виявити, що серед тих, хто готовий вжити заходів, рівень стурбованості (за 10-тибальною шкалою) 7,78, а серед тих, хто не готовий - 6,81. Незначна відмінність даних свідчить, що стурбованість досліджуваною проблемою не є показником готовності здійснювати активні дії у випадку домашнього насильства. Як бачимо, третина опитаних, що знають сім'ї, у яких чиниться насильство над дітьми, не готові вживати які-небудь заходи. Готовність респондентів втрутитися у ситуацію у випадку спостереження насильства над дитиною в родині має певний зв'язок із їхніми уявленнями про те, чи фізичне покарання є порушенням прав дітей. Фізичне насильство вважають порушенням прав дитини 53,4% тих респондентів, які готові вжити заходів і 45,5% тих, хто не готовий втручатися. Також є певна залежність від того, чи готовий респондент вжити заходи, коли спостерігатиме ситуацію насильства в родині та його правовою компетентністю (знанням законодавства). Було з'ясовано, що загалом незначна частина опитаних ознайоmlена із нормами законодавства про права та обов'язки дітей і батьків, покарання за вчинення насильства над дитиною (див. табл. 1). У процесі дослідження було виявлено, що респонденти, які більш впевнені у знанні законодавства, частіше готові втручатися у внутрішні справи сім'ї, коли там відбуватиметься насильство над дитиною. Серед тих, хто готовий вжити заходи у випадку сімейного насильства 56,1% зазначили, що знають законодавство про права дітей, а серед тих, хто не готовий таких респондентів - 28,6%. Відповідно, знають законодавство про права батьків 54,6% тих, хто готовий втрутитися і 33,3% тих, хто не готовий (кореляція тут дуже значима максимальна 0,000); знають законодавство про покарання у випадку застосування насильства до дітей 49,3% тих, хто готовий втрутитися у ситуацію і 33,3% тих, хто не готовий.

Таблиця 1.

Ознайомленість респондентів з інформацією, яка міститься в законодавстві України щодо насильства над дітьми в сім'ї? (дані у %)

	Так	Ні	Важко відповісти
Про права та обов'язки дітей	50,1	29,3	20,6
Про права та обов'язки батьків	48,6	29,5	21,9
Про покарання у випадку застосування жорстокого ставлення до дитини	45,2	29,3	25,5

Варто зазначити, що за даними дослідження, лише 32,6% респондентів в дитинстві ніколи не карали використовуючи тілесні покарання, 9,5 % – ніколи не карали застосовуючи крик. Серед опитуваних лише 42,2% респондентів впевнені, що вони самі ніколи не перетнули межу між насильством і вихованням щодо дітей. Застосування та визнання жорстких методів впливу практично свідчить про те, що вони є вкоріненими у ціннісно-виховну систему побутового життя багатьох родин, хоча це й суперечить універсальним моральним принципам. Отже, очевидно є необхідність постановки питання

про деяку плинність та розмитість межі суб'єктивних і об'єктивних моральних установок та норм. Застосування фізичного насильства є індикатором девіації ціннісного компоненту свідомості батьків [8, с. 144]. Це питання є вкрай важливим, тому його потрібно розглядати крізь призму деформації правової та ціннісно-моральної сфери свідомості та суспільства загалом. Тому ми запропонували респондентам до розгляду таблицю, у якій наведені твердження, що гіпотетично презентують соціальні уявлення щодо сімейного насильства над дітьми. (див. табл. 2):

Таблиця 2.

Ставлення респондентів до тверджень, що стосуються соціальних уявлень про явище сімейного насильства над дітьми (дані у %)

Твердження	1.Погоджуюся	2.Не погоджуюся	3.Важко відповісти
1. Батьки виправдовують застосування насильства над дитиною	39,1	33,3	27,5
2. Насильство над дітьми у сім'ї є прихованим явищем	60,5	16,6	22,9
3. Насильство над дитиною в сім'ї це внутрішньо сімейна справа, у яку не слід втручатися	10,4	76,5	13,2
4. Застосування у виховних цілях так званого «легкого насильства» (шарпання, ляпас, крик, погроза) є необхідним	19,5	52,7	27,8
5. В нашому суспільстві існують стереотипні думки про необхідність застосування фізичних методів виховання дитини	41,4	29,5	29,0
6. Окреслити межу між правомірним примусом та насильством – неможливо	21,5	46,8	31,6
7. Уникнути застосування «легкого» насильства у вихованні неможливо	32,4	47,1	20,5
8. В українському суспільстві застосування насильства в сім'ї до дітей є нормою.	25,6	47,3	28,1

Отже, відповідно до даних наведених в таблиці, громадська думка свідчить про усвідомлення існування стереотипного ставлення до насильства як до діючого методу виховання дітей. Серед опитаних лише 47,1% вважають, що можливо уникнути застосування т.зв. "легкого насильства" у вихованні дитини, 57,7% впевнені, що застосування «легкого» насильства не є необхідним у вихованні. Хоча, варто вказати на те, що 76,5% респондентів поділяють погляди про потребу втручатися у сімейні справи у випадку вчинення насильства. Цікаво, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки, поділяють твердження про існування стереотипів про необхідність застосування фізичних методів виховання; меншою мірою вважають, що насильство є прихованим явищем, нормою українського суспільства чи внутрішньосімейною справою, у яку не слід втручатися. Однак жінки частіше, ніж чоловіки, переконані, що неможливо окреслити межу між правомірним примусом та насильством. *Міські жителі* частіше, ніж сільські, погоджуються з існуванням стереотипних думок про необхідність застосування фізичних методів виховання; частіше вважають, що неможливо окреслити межу між правомірним примусом і вихованням; та частіше погоджуються, що насильство є нормою українського суспільства. *Одружені* респонденти меншою мірою, ніж неодружені, вважають насильство нормою українського суспільства, проте частіше дотримуються думки, що застосування легкого насильства є необхідним; меншою мірою поділяють твердження щодо існування стереотипних думок про необхідність застосування фізичних методів покарання.

Для поглибленого вивчення цього питання слід було визначити зв'язок між переконанням респондентів щодо того, чи є фізичне покарання порушенням прав дітей, знанням законів про права і обов'язки дітей, готовністю втрутитися у ситуацію насильства, досвідом перетину межі між правомірним примусом і насильством із твердженнями наведеними у Таблиці 2. Ми виявили, що насильство вважається нормою, але не є внутрішньо сімейною справою. При цьому респонденти, для яких насильство в сім'ї до дітей рідше вважається нормою,

частіше вважають, що застосування легкого насильства над дитиною не є необхідним. Тому можемо сказати, що попри деяку амбівалентність немає чіткої тенденції до поляризації правової свідомості. Це свідчить про те, що формувати громадську думку і громадську свідомість можливо інформаційно-просвітницькими заходами та навчанням. Важливе місце у цьому процесі має зайняти формування соціальних установок і викорінення соціальних стереотипів.

Де-факто явище домашнього насильства вже пройшло стадії формування соціальної проблеми, але необхідно переосмислити ці етапи стосовно сучасних реалій, оскільки це відкриє нові виміри для дослідження жорсткого ставлення до дітей в сім'ї. Можемо сказати, що соціальний захист від насильства має бути окреслений трансформацією правової сфери й побудований на фундаменті адекватного суспільного ставлення до проблеми та її оцінки. Інтерпретація дій, які можуть бути насильством, не завжди є однозначною. На основі когнітивних преференцій респондентів ми здійснили класифікацію форм поведінки, які, згідно уявлень, є насильством у сфері педагогічного впливу. (див. рис. 1).

Отже, серед домінуючих типів можна виділити: легітимне/нелегітимне (згідно норм, правил, законів), нормативне/девіантне (згідно суспільних уявлень) насильство. Вказані типи визначають кордони норми, вони не є сталими і можуть мати плинну межу відповідно до соціальних обставин, мотивів, соціокультурної системи суспільства, традиційних практик сімейного виховання, соціально-психологічних умов тощо. Легітимні форми переважно є нормативними, проте нелегітимні можуть бути як нормативними, так і девіантними. Надалі у цьому контексті необхідно поставити питання про фактори спрямованості й впливу на межу нормативного і девіантного у суспільних уявленнях.

Можемо припустити, що особливостями сучасного суспільного дискурсу у полі цієї проблематики є сутність та особливості легітимації явища на рівні ціннісних орієнтирів. Справа в тому, що в зазначеному контексті цінності і звичаї виступають не як елементи конт-

ролю в межах суспільної свідомості, а швидше як елементи узаконення чи то виправдання такої девіантної поведінки. Тут можна говорити про процес легітимації явища за посередництвом суб'єктів, які є ресурсами соціальної інституціоналізації явища: експертів, засобів масової комунікації, різних відомств та організацій тощо, що задають смислові координати загальноприйнятих оцінок та пояснень соціальних явищ [дет. див. 2].

Слід наголосити, що сьогодні населення недостатньо поінформоване стосовно проблеми домашнього насиль-

ства над дітьми. Про це свідчать зокрема результати вже згаданого соціологічного дослідження. На запитання "Чи знаєте Ви куди можна звернутися за допомогою у випадку кривдження дитини?", відповіді: "так" – 44,9% респондентів, "ні" – 55,1%. Варто зазначити, що під час уточнення респонденти найчастіше згадували державні установи (органи внутрішніх справ, соціальні служби, школи), при цьому часто надавали їхні неправильні назви.

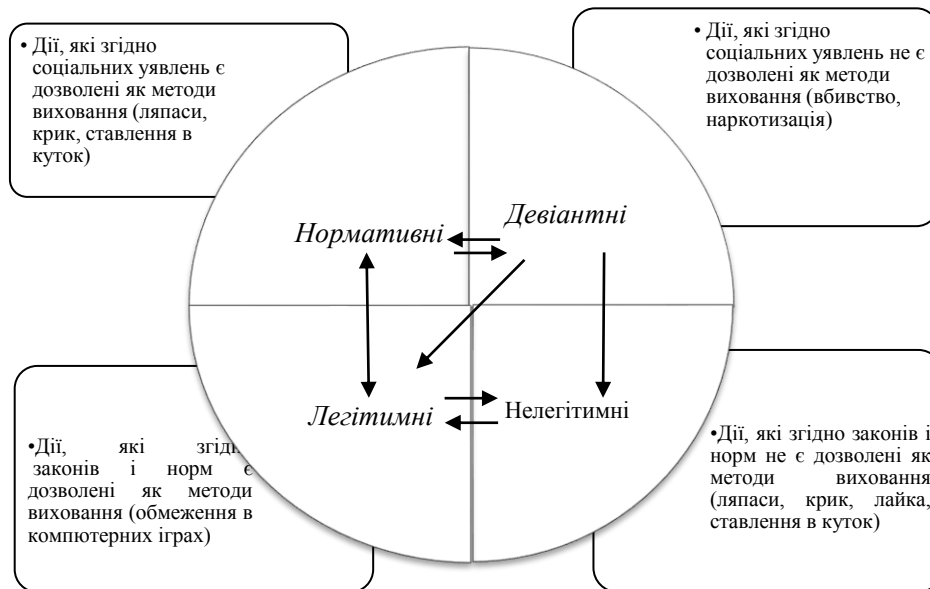

Рис. 1. Класифікація видів насильства відповідно до соціальних уявлень респондентів.

Відповіді експертів на аналогічне запитання засвідчили, що серед них знають куди слід звернутися за допомогою у випадку кривдження дитини лише 65% опитаних.

Для оцінки роботи установ, які мають відношення до превенції сімейного насильства, у нашому дослідженні обом категоріям було задане запитання "Як Ви вважаєте, які установи можуть сприяти чи запобігати насильству над дитиною у сім'ї?" і отримано такі відповіді (див. табл. 3):

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання "Як Ви вважаєте, які установи можуть сприяти чи запобігати насильству над дитиною у сім'ї?" (дані у%)

Установи	1) Сприяють поширенню насильства	2) Запобігають насильству
1. Заклади освіти: школи ,садки	23,5	76,5
2. Сім'я	18,2	81,8
3. Церква	3,1	96,9
4. ЗМІ	58,8	41,2
5. Позашкільні заклади (гуртки)	20,1	79,9
6. Міліція	18,6	81,4
7. Верховна Рада	35	65
8. Державні соціальні служби	8,4	91,6
9. Громадські організації	15,2	84,8
10. Уповноважений в справах дітей України	4,3	95,7
11. Інше: (уточніть) Інтернет, комп'ютерні ігри, розважальні клуби	4,3	-

Результати дослідження свідчать, що найчастіше респонденти переконані у превентивній діяльності сімейного насильства, яка здійснюється соціальними службами, уповноваженим Верховної Ради у справах дітей, церквою. Рідше – у роботі ЗМІ та Верховної Ради.

При порівнянні результатів опитування населення із думкою експертів на це запитання ми виявили, що останні більше інститутів вважають такими, які сприяють насильству, отже, можна припустити, значно нижче оцінюють якість їхньої превентивної діяльності.

Оцінка роботи структур населенням та експертами є дуже важливим показником для правового захисту й інституціональної стабільності у регулюванні насильства в суспільстві. Саме ці установи на сьогодні є суспільними акторами, що можуть тим чи іншим чином впливати на шляхи вирішення проблеми насильства над дітьми в сім'ї. Їхня незадовільна оцінка певним чином дискредитує ефективність діяльності інститутів і свідчить про необхідність комплексної трансформації їхньої діяльності.

Нині в Україні все ж можна простежити тенденцію до пошуку шляхів вдосконалення протидії домашньому насильству. Одним із таких є запровадження Ювенальної Юстиції [дет. див. 1, 6]. Однак ця система викликає суспільний спротив як значної частини населення, так і фахівців загалом. Результати дослідження свідчать, що люди часто вагаються у своїх оцінках щодо впровадження Ювенальної Юстиції. Тому, необхідно продовжувати пошуки ефективних шляхів подолання сімейного насильства, адже, незаперечним є той факт, що діюча система превенції в Україні [дет. див. 3-6] має свої недоліки, серед яких:

- відсутність національної програми протидії насильству в сім'ї з відповідним централізованим фінансуванням;
- розмитість юридичних норм, зокрема Закону України "Про попередження насильства в сім'ї";
- онтологічна та когнітивна невизначеність поняття насильства;
- стигматизація постраждалих в наслідок насильства та самого явища в Україні;

- низький рівень міжвідомчої взаємодії, відсутність єдиного координаційного органу для організаційно-методичного та наукового забезпечення [7, с. 29-30];
- некомпетентність фахівців соціальних служб та організацій;
- відсутність громадянської відповідальності і громадянської активності у превенції насильства;
- недостатньо ефективна робота ЗМІ у висвітленні проблем насильства та їх актуалізації у комунікативній площині.

Саме на подоланні цих перешкод необхідно зосередити програму вдосконалення системи запобігання сімейного насильства над дітьми в Україні. Подальші

наукові пошуки мають бути спрямовані на вироблення конкретних послідовних кроків комплексної стратегії превенції домашнього насильства на мікро-, мезо- та макrorівнях суспільства з урахуванням даних практичних опитувань, досвіду провідних країн, соціокультурної системи українського суспільства та можливостей соціального прогнозування та проектування соціогуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію // Віче. – 2010. - №15.- [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2126/>
Krestovs'ka N. Mify pro yuvenal'nu yustytisyu [Myths about juvenile justice] // Viche. - 2010. - №15. - [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/2126/>
2. Криницька І. Соціальні агенти легітимації насильства над дітьми в сім'ї у сучасному українському суспільстві // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. - 2012. - Вип. 6. — С. 164-169.
Krynyts'ka I. Sotsial'ni ahenty lehytmatsiyi nasyt'stva nad dit'my v sim'yi u suchasnomu ukrayns'komu suspil'stvi [Social agents of legitimization of the family violence above children in the modern Ukrainian society] // Visnyk Lviv's'koho universytetu. Seriya sotsiologichna. - 2012. - Vyp. 6. - S. 164-169.
3. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення / За ред. А. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 184 с.
Moloda sim'ya: problemy ta umovy yiyi stanovlennya [Young family: the problem and the conditions of its formation] / Za red. A. Kaps'koyi. - K.: DTSSSM, 2003. - 184 s.
4. Наказ Міністерства освіти і науки України "Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми" від 01 лютого 2010 р., № 59. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/6489/
Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Pro vzhyttya zakhodiv shchodo zapobihannya nasyt'stva nad dit'my" [Ministry of Education and Science of Ukraine "On measures to prevent violence against children"] vid 01 lyutoho 2010 r., № 59. - [Elektronnyy resurs] - Rezhym dostupu: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/6489/
5. Насильство над дітьми в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Забрда, І. Басиста, І. Дроздова, В. Брижик, О. Мусієнко. – Київ, 2012. – 246 с.
Nasyt'stvo nad dit'my v sim'yi ta diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podolannya: navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya kursantiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrainy [Violence against children in the family and the activities of the Interior for its overcoming] / Ukladachi: A. Zaporozhtsev, A. Labun', D. Zabrada, I. Basysta, I. Drozdova, V. Bryzhyk, O. Musiyenko. - Kyiv, 2012. - 246 s.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні" від 12 жовтня 2011 р., № 1039-р - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-%D1%80>
Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo realizatsiyi Kontseptsiyi rozvytku kryminal'noyi yustytisyi shchodo nepovnoolitnikh v Ukraini" [Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of a plan to implement the concept of criminal justice for juveniles in Ukraine"] vid 12 zhovtnya 2011 r., № 1039-r - [Elektronnyy resurs] - Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-%D1%80>
7. Онишко Ю. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї: Програма циклу тематичного вдосконалення лікарів. – К.: ТОВ "К.І.С.", 2010. — 120 с.
Onyshko YU. Medyko-sotsial'na dopomoha dityam, yaki zaznali nasyt'stva v sim'yi: Prohrama tsykladu tematychnoho vdoskonalennya likariv [Medical and social assistance to children who have experienced domestic violence: Program a course of doctors improvement]. - K.: TOV "K.I.S.", 2010. - 120 s.
8. Приколотина Ю. Физическое насилие, совершаемое родителями в отношении малолетних/несовершеннолетних детей по мотивам воспитания, как индикатор девиации ценностного компонента сознания родителей // Девиантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 квітня 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т права та масових комунікацій, ф-т психології, менеджменту, соц. та інформ. технологій; Соціологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 144-148.
Prykolotyina YU. Fyzycheskoe nasylye, sovershaemoe rodytel'yami v otnoshenii maloletnikh/nesovershennoletnikh detey po motyvam vospityannya, kak indykator devyatsyyi tsennostnoho komponenta soznannya rodytel'ey // Deviantna povedinka: sotsiologichnyy, psykholohichnyy ta yurydychnyy aspekty : materialy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 7 kvitnya 2012 r.) / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav, Navch.-nauk. in-t prava ta masovykh komunikatsiy, f-t psykholohiyi, menedzhmentu, sots. ta inform. tekhnolohiy; Sotsiologichna asotsiatsiya Ukrainy. - KH.: KHNUVS, 2012. - S. 144-148.

И. П. Криницькая Значение нравственно-правового сознания населения как фактора трансформации системы превенции домашнего насилия над детьми в Украине

Аннотация. Статья посвящена вопросу социальной защиты детей от семейного насилия в Украине. Особое внимание уделяется необходимости трансформации существующей системы преодоления этого явления, учитывая его когнитивное содержание и интерпретацию.

Ключевые слова: насилие над детьми в семье, превенция, трансформация, моральная легитимация.

Krynytska I.P. The importance of moral and legal consciousness as a transformational factor of the prevention of family violence against children in Ukraine

Abstract. This article deals with the issue of social protection of children from domestic violence in Ukraine. The special attention is paid to the possible ways of transformation of the current system of this phenomenon by taking into consideration its cognitive content and interpretation.

Keywords: family violence against children, prevention, transformation, moral legitimization.